

Ю.С. Ганжуров

ТИПІЗАЦІЯ ТА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ НОВІТНЬОГО ЧАСУ: НАЧЕРКИ ДО ПРОБЛЕМИ

Процес еволюції політичної системи України, що відбувається в умовах адміністративної реформи, імплементації законодавства до європейських стандартів, становлення багатопартійності, зміцнення правових засад зовнішньої політики, обумовлює помітне збільшення кількості джерел, які віддзеркалюють його. Водночас стає помітним зростання кількості видів джерел. Зазначена тенденція актуалізує проблему їх документування. Великий масив офіційних та індивідуальних документів, які виступають в конкретно-тематичних дослідженнях як історичне джерело, що функціонує в системі комунікації, природно, має бути відповідним чином кодифікований за інститутами їх функціонування, а також класифікований за інформаційними складовими.

Нові категорії джерел, що виникли останнім часом, висувають перед дослідниками завдання їх систематизації. За умов усталеної моделі джерелознавства це питання може бути розв'язане, на нашу думку, двома шляхами. У першому варіанті можна обмежитися тематичним збільшенням традиційних класифікаторів. Наприклад, найпредставницький за радянських часів масив "документи партійних органів і партійних організацій" залишається за формулюванням, проте змінюється та збагачується за змістом - нині в нашій державі функціонує понад 100 політичних партій, що зареєстровані Міністерством юстиції України¹. Природно, їх діяльність відбилася як в оповідних, так і масових джерелах, які відповідають партійній структуризації суспільства².

Така зміна в типізації документів партійних організацій - від монопредставництва компартійних органів до багатопартійності, яка відбувається на рівні історичних джерел, значною мірою забезпечує збалансованість та інформаційне представництво джерел, наближене до сучасної суспільної моделі.

Натомість нинішня ситуація відчутно унеможлиблює колишню заангажованість джерелознавства. "Про яке джерелознавство можна вести мову, - зауважував свого часу А.К. Соколов, - якщо цілком достатньо було спритно підбраної цитати та пари-трійки прикладів, що дозволяли "довести" все що завгодно, у тому числі неіснуючий "розвинутий соціалізм"³.

У нинішніх умовах політичної трансформації суспільства перспективи розвитку джерелознавства новітнього періоду тісно пов'язані із сучасною перебудовою історичної науки та визначаються такими факторами:

- поступове обрання пріоритетним об'єктом історичних досліджень особистості громадянина, який персоніфікує народ України, що є, як відомо, єдиним джерелом влади;
- визнання альтернативних підходів до розв'язання проблем соціально-політичного та економічного характеру;
- підвищення інформативної віддачі джерела завдяки усуненню штучних парканів кон'юнктурного цензурування.

Перегляд концептуальних підходів та пріоритетів при визначенні об'єктів історичних досліджень неминуче вимагатиме змін складу корпусів джерел нинішнього часу, критеріїв їх оцінки та родо-видової підпорядкованості й тематичної структурованості.

Необхідність такої джерелознавчої практики полягає й у тому, що на рівні функціонування органів державної влади та управління збільшується кількість документів, характеристика яких обумовлюється новим змістом відносин між особистістю і державою. Наприклад, якщо з 1993 до 1998 рр. Міністерством юстиції України та відповідальними обласними органами юстиції було проведено понад 13 тис. правових експертиз нормативних актів, то станом на 1 травня 2001 р. Міністерством зареєстровано вже 5 573 акти, обласними управліннями юстиції - 14 553, районними - 23 353 акти⁴.

Після 1991 року на базі різних форм власності, поруч із державними підприємствами, з'явилися різноманітні фірми, акціонерні товариства, компанії, приватні медичні установи, навчальні заклади, видавництва тощо. Їх документи також входять до корпусу джерел з новітньої вітчизняної історії і мають посісти відповідне місце в кодифікації історичних джерел. У зв'язку з цим актуалізується проблема залучення системних ознак із галузі документознавства стосовно ідентифікації джерел⁵.

В її основу можуть бути покладені основні принципи типізації джерел за функціонально-цільовою ознакою, а саме:

- забезпечення управління суспільством (офіційний документ);
- забезпечення науковою інформацією суспільства (науковий документ);
- забезпечення популяризації досягнень науки, техніки, виробництва, їх історії (науково-популярний документ);
- забезпечення процесів навчання та виховання (навчальний документ);
- забезпечення виробництва (виробничий документ);
- забезпечення суспільства довідковими даними (довідковий документ);
- забезпечення вторинною інформацією про зміст джерел первинної інформації (інформаційний документ).

Процеси зміни текстологічних ознак доволі відчутні й у галузі матеріалів преси як масового джерела. Основною особливістю періодики є її поліфонізм⁶. Адже в часописах вміщуються публікації двох основних різновидів: матеріали, втілені у власне газетних формах (статтях, замітках, кореспонденціях тощо), і численні тексти-джерела, що є, по суті, іншими видами історичних джерел (законодавчі акти, статистичні матеріали, мемуарно-епістолярні пам'ятки та ін.). Особливу цінність для історика становить фактичний матеріал, що міститься в газетних публікаціях, але не менш важливим є й суб'єктивне трактування фактів, їх інтерпретація. Тобто йдеться про визначення питомої ваги латентної інформації. Таку інформацію ще називають структурною, оскільки вона може бути виявлена повною мірою не в межах ідеографічного дослідження, а в процесі аналізу структури корпусу тематично споріднених джерел. Особливу роль відіграє тут інформаційна систематизація масових джерел, зокрема матеріалів преси. У зв'язку з цим заслуговує на увагу класифікація інформаційного змісту преси як джерела, що її пропонує В.Й. Здоровега⁷, а саме:

1. Офіційна інформація - державні постанови, партійні документи, резолюції та звернення, заяви офіційних осіб тощо;
2. Подієва інформація - оперативні повідомлення, події "в репортерському виконанні";

3. Власне публіцистика - аналітичні авторські матеріали різних жанрів - від стислого коментаря, полемічної замітки до значних за обсягом статей, оглядів, есе, політичних портретів, нарисів, памфлетів, у яких трактуються гострі суспільно-політичні питання з метою прямого впливу на громадсько-політичну думку;
4. Науково-просвітницька інформація - різноманітні виступи фахівців, позаштатних авторів на теми історії, культури, мистецтва, науки, економіки, політики, філософії тощо;
5. Ділова інформація - поради, консультації, виступи фахівців, присвячені найширшому колу практичних питань.

Аналіз преси новітнього періоду як масового джерела висвітлив дуже важливу проблему достовірності історичного джерела. Для джерелознавства будь-якої епохи, передусім новітнього часу, визначення рівня достовірності інформації - основне питання. При цьому важливо врахувати, що серед значної частини джерелознавців радянської доби усталеною була думка про абсолютну достовірність джерел тієї епохи⁸.

Тут малося на увазі, що достовірність інформації визначалася в процесі створення джерел, оскільки більшість документів формально була предметом колективної творчості ("обговорювалося", "затверджувалося" і т. п.). Такою ж було й інше "оригінальне" пояснення. Стверджувалося, що важливим критерієм перевірки достовірності документів для істориків радянського суспільства є партійні документи⁹. Достовірність власне партійних документів, природно, під сумнів не бралася, хоча саме ця інформація була нерідко далекою від істини, проте, через їх особливий статус, активно поширювалася серед населення. Наприклад, партійно-урядова комісія з ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС передала до засобів масової інформації відомості, настільки далекі від істини, що, оцінюючи їх, журналіст А. Ярошинська зазначила: "головний та найстрашніший ізотоп, що вилетів із горла реактора, відсутній в таблиці Менделєєва, це - брехня-86. Брехня так само глобальна, як і сама катастрофа"¹⁰.

Проблеми достовірності фактичного матеріалу органічно пов'язані з рівнем коректності опрацювання таких джерел, як статистика. До речі, історичні дослідження часто багато втрачають саме через те, що їх автори зневажають статистичні дані. Проте цифри, якщо вони відбивають істину, - важливий фактологічний аргумент. Як свого часу зауважив А. Садуль, "звернення до статистичного методу ввело у вивчення історії новий елемент, що наблизив історію до природничих наук"¹¹. Дійсно, статистичні методи дослідження дають можливість виявити необхідність там, де на поверхні помітна лише сукупність випадковостей. Статистика, з іншого боку, допомагає здійснювати на науковій основі управління та прогнозування розвитку економіки і суспільства. Глибоке розкриття сутності історичних явищ та процесів неможливе без аналізу їх кількісної характеристики. Використання статистичних даних має опиратися на досконалу методіку, оскільки сам добір цифрового матеріалу може мати й кон'юнктуру мету. Таким чином, навіть наявність у розпорядженні історика таких збірників статистичних даних, як, наприклад, щорічники "Народне господарство України", "Статистичний щорічник України", "Статистичний бюлетень України", "Україна: інформаційно-статистичний довідник", "Україна в цифрах" тощо, які періодично видаються Держкомстатом, Мінфіном, Кабінетом Міністрів України¹², не виключає на рівні їх джерелознавчої інтерпретації відповідного заангажованого коментування.

Наступна проблема, пов'язана із системою індивідуалізації історичних джерел, полягає в конкретизації поняття "архівне джерело". У зв'язку з цим набуває актуальності співвідношення термінів "архівний документ" та "історичне джерело". Постає питання: чи кожен архівний документ є історичним джерелом, якими є передумови трансформації

архівного документа в історичне джерело. В.П. Козлов, зупиняючися на цій різниці, підкреслює: "Головна відмінність архівного документа від історичного джерела полягає в доступності оригіналу. Іншими словами, архівний документ стає історичним джерелом лише тоді, коли він стає публічним, тобто рівнодоступним". Далі автор зазначає, що в теоретичному відношенні ідея публічності архівного фонду як ознаки його трансформації в історичне джерело є однією з ключових для архівознавства та принципіально важливою для джерелознавства¹³.

При цьому, однак, важливо зауважити, що відкритість та доступність архівів ще не є умовою трансформації архівного документа в історичне джерело. Вважається, що архівний документ стає історичним джерелом ще до того, як потрапляє в архів. А до архіву він потрапляє тому, що визнається репрезентативним свідченням минулої людської діяльності.

Саме з цієї причини мова може йти про те, що відбувається трансформація із стану історичного джерела в архівний документ.

Принциповою, на наш погляд, вбачається інша трансформація, коли історичне джерело, незалежно від місця зберігання, переходить від пасивного стану до стану активного використання. Таким чином він стає суб'єктом джерельної бази. Така трансформація відбувається в процесі наукового використання. Під науковим використанням архівних документів ми розуміємо їх комплексне введення до наукового обігу, в процесі якого відбуваються аналіз їх виникнення та достовірності, археографічний опис, публікація, створення баз даних¹⁴.

Наукове використання надзвичайно важливе для розв'язання таких завдань:

- розширення джерельної бази вітчизняної історії;
- створення кількісних передумов для якісного переосмислення історичного досвіду;
- піднесення освітнього рівня громадян;
- забезпечення нормальних умов функціонування суспільних інститутів.

Таким чином, підбиваючи підсумки вищезазначеного, зробимо основні висновки:

По-перше, зростання кількості історичних джерел, з одного боку, збільшує зміст усталених кодифікаторів джерел, а з іншого - обумовлює створення інших масивів тематично споріднених джерел;

По-друге, природне збільшення суб'єктів джерельної бази спонукає до наближення сучасного діловодства до комунікативних систем наукового обігу інформації, доступних форм зберігання, тиражування та публікації джерел;

По-третє, кількісне та якісне формування нових масивів джерел вимагає застосування нових кількісних методів дослідження, зокрема контент-аналізу, статистичних процедур для опрацювання масових сукупностей текстів та забезпечення репрезентативності об'єктів дослідження.

1. Литвин В. М. Україна: досвід та проблеми державотворення. - К., 2001. - С. 532-544.

2. Актуальні проблеми законодавчої діяльності: бібліограф. посібник / Політичні партії України. - К., 1999. - С. 85-119.
3. Актуальные проблемы советского источниковедения. Беседы за "круглым столом" // История СССР. - 1989. - № 6. - С. 58.
4. Парламентаризм в Україні: теорія та практика (матеріали міжнародної науково-практичної конференції). - К., 2001. - С. 511.
5. Кушнарєнко Н. М. Документознавство. - К., 2000. - С. 115.
6. Романюк М. Українське пресознавство на порозі ХХІ століття. - Львів, 2000. - С. 30.
7. Здоровега В. Теорія і методика журналістської творчості. - Львів, 2000. - С. 17-18.
8. Проблемы источниковедения и историографии (материалы научных чтений). - М., 2000. - С. 332.
9. Источниковедение истории СССР. - М., 1981. - С. 361.
10. Известия. - 1992. - 25 апр.
11. Французский ежегодник. - М., 1959. - С. 389.
12. Мандибура В. О. Рівень життя населення України. - К., 1998. - С. 219.
13. Козлов В. П. О некоторых современных теоретико-методологических проблемах архивоведения и источниковедения // Архивоведение и источниковедение отечественной истории. Проблемы взаимодействия на современном этапе. - М., 1995. - С. 8-9.
14. Проблемы источниковедения и историографии. - С. 416.